

Abp Józef Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993/1998*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2013, ss. 349+6 nlb

W rozpoznawaniu instytucjonalizacji polskiego życia kulturowego szczególnie ważne są relacje zachodzące między państwem a instytucjami wyznaniowymi, zwłaszcza obrządku rzymskokatolickiego. Instrumentem prawnym w normowaniu stosunków między nimi są konkordaty. Z zadowoleniem należy zatem przyjąć nowe zaprezentowanie kwestii konkordatowych między stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Podtytułem omawianej publikacji jest: *Układ między dwoma podmiotami prawa międzynarodowego na tle kształtowania się relacji pomiędzy Kościołem katolickim i Państwem polskim w okresie I i II Rzeczypospolitej*. We *Wstępie* wskazano, że problemy stosunków państwo–Kościoł istniały od dawna, ale w różnych epokach różnie były normowane. Konkordat jako instrument prawny, regulujący wzajemne relacje państwa i Kościoła, zrodziła europejska kultura prawna już w wiekach średnich – na gruncie religii i kultury chrześcijańskiej w imię zasady biblijnej: *co cesarskie cesarzowi, a co boskie Bogu*. Ten instrument prawny mimo zmieniających się struktur politycznych imperiów pojedynczych państw (od monarchii poprzez dyktatury do współczesnych demokracji) nic nie stracił na swoim znaczeniu i wartości jako umowa dwóch podmiotów prawa międzynarodowego, jakimi są państwo i Stolica Apostolska; określa on prawa i obowiązki ludzi wierzących, żyjących w danym kraju. Gwarantuje wolność religijną Kościoła katolickiego w danym państwie i określa zakres tej wolności. Bazując na zasadzie równości wyznań w danym społeczeństwie, pośrednio bierze w obronę inne Kościoły i wyznania, zwłaszcza w sferze wolności religijnej.

Prezentację problemu poznawczego ujęto w dwie części, tj. I Konkordat zawarty między stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w 1925 r. i jego losy. Kształtowanie się relacji między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Kościołem katolickim w latach 1946–1989, II Konkordat zawarty między stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w 1993 r. W części pierwszej wyodrębniono 4 rozdziały, zatytułowane kolejno: *Konkordat z 1925 roku i jego losy* (1. Próba uregulowania stosunków wyznaniowych na drodze konkordatu z 10 lutego 1925 roku, 2. Sytuacja po zerwaniu konkordatu przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej), *Relacje między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Kościołem katolickim w latach 1946–1972* (1. Lata 1946–1950, 2. Lata 1950–1956, 3. Lata 1956–1972), *Poczynania zmierzające do nawiązania oficjalnych relacji Polskiej*

Rzeczypospolitej Ludowej i Stolicy Apostolskiej w latach 1972–1989 (1. Lata 1972–1980, 2. Lata 1980–1989, 3. Uzgodnienia w projekcie konwencji), *Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Stolicą Apostolską* (1. List Jana Pawła II do prymasa Polski i sfinalizowanie procesu normalizacji, 2. Wymiana przedstawicieli stron i objęcie przez nich funkcji).

Wykład ten poprzedza *Wprowadzenie*, w którym przypomina się ogniwa normalizacji relacji Kościół–państwo w okresie I Rzeczypospolitej z uwzględnieniem okresu rozbiorów Polski. Wskazuje się, że w tym czasie, a więc w latach 966–1795, Polska była państwem wielonarodowościowym i wielowyznaniowym. Na rozległym terytorium kraju obok katolików żyli także inni chrześcijanie (prawosławni i protestanci) oraz niechrześcijanie (muzułmanie i wyznawcy religii Mojżeszowej). Ten pluralizm religijny nie stał się jednak źródłem prześladowań mniejszości ani tym bardziej krwawych wojen religijnych, jakie po wybuchu reformacji miały miejsce na zachodzie Europy. Mimo że Kościół katolicki miał w kraju pozycję religii panującej, to polską tradycję znamionowała tolerancja religijna, wyrażająca się w poszanowaniu wolności innych wspólnot wyznaniowych. Można w tej sytuacji mówić o państwie katolickim typu konfesyjności otwartej.

Istotną wymowę posiada uchwalona w 1573 r. (na sejmie konwokacyjnym) konferencja warszawska, obwieszczająca pokój religijny w kraju zaledwie rok po krwawej rzezi hugenotów (noc św. Bartłomieja) we Francji.

Model tej rzeczywistości znalazł odbicie w Konstytucji 3 maja 1791 r. Była to deklaracja o uznaniu religii katolickiej za „narodową, panującą ze wszystkimi jej prawami”. Zauważa się dalej, że mimo zaakceptowania idei pluralizmu religijnego w praktyce kulturowej nie znalazła uznania zasada separacji między państwem i Kościołem. Zakazana była m.in. apostazja (traktowana jako przestępstwo). Dla katolików zachowano dostęp do tronu i stanowisk ministerialnych, zaś wyznawcom religii niekatolickich gwarantowano „pokój w wierze i opiekę rządową”. W praktyce życia społeczno-politycznego ujawniały się też społeczności deistyczne i masonskie.

W okresie I Rzeczypospolitej dochodziło trzykrotnie do zawierania umów konkordatowych ze Stolicą Apostolską (w formie podwójnych aktów: uchwał sejmowych i bulli papieskich zatwierdzających te uchwały). Dotyczyły one nadawania beneficjów.

Pierwszą umową konkordatową była bulla Leona X *Romanus Pontifex* z 1 lipca 1519 r. dotycząca nadawania godności i beneficjów kościelnych. Zgodnie z nią zasady te regulowały przepisy prawa kanonicznego; wszelkie uprawnienia odnoszące się wcześniej do tych kwestii unieważniono. Postanowienia bulli Leona X odrzucono na sejmie w 1953 r., a zatwierdził je Zygmunt Stary.

Drugą umową była bulla Klemensa VII *Cum singularem* z 1 grudnia 1525 r. Była ona uzupełnieniem bulli Leona X. Trzecia umowa konkordatowa została podpisana 6 sierpnia 1726 r. między papieżem Klemensem VII a królem

Augustem II, a uzupełniona następnie 10 lipca 1736 r. Dotyczyła ona obsadzenia opactw. Król domagał się całkowitego wykonywania patronatu w tym zakresie. Problem uregulowano w latach 1736–1737, w formie 14 artykułów. 10 lipca 1737 r. podpisali je we Wschowej nuncjusz papieski Kamil Paulitius i biskup Jan Tarło, a 13 września 1737 r. zatwierdził je papież Klemens II bullą *Summi atque aeterni*.

W okresie rozbiorów (1795–1918) zmienił się obraz wyznaniowości, który w istotnej mierze stał się uzależniony od polityki państw zaborczych.

Ukazując obraz kwestii wyznaniowych po I wojnie światowej, podkreśla się, że w odrodzonym państwie funkcjonowały odmienne systemy prawne w dziedzinie wyznaniowej, powstałe w różnych warunkach ustrojowych, obce duchowi polskiej państwowości i rodzinnym tradycjom przedrozbiorowym (rosyjski cesaropapizm, pruski terytorializm, austriacki józefinizm). Przed administracją państwa polskiego stało poważne zadanie rozwiązania tych problemów. W uchwalonej Konstytucji z 17 marca 1921 r. zagadnienia wyznaniowe zajęły miejsce znaczące (art. 110–111 i 120). Wyznanie rzymskokatolickie zdobyło miejsce uprzywilejowane wśród podmiotów wyznaniowych, a Kościół katolicki – autonomię. Ważnym wyzwaniem dla niego stało bliższe określenie statusu prawnego, co było istotne zwłaszcza w sytuacji częstych zmian gabinetów rządowych.

10 lutego 1925 r. w Rzymie został podpisany konkordat. Ze strony polskiej sygnowali go minister Stanisław Grabski (brat premiera Władysława) i Władysław Skrzyński, ambasador Polski przy Watykanie, zaś ze strony Stolicy Apostolskiej kardynał Piotr Gaspari – sekretarz stanu. Mimo sprzeciwu opozycji parlamentarnej, Sejm ratyfikował go 26 marca 1925 r. (większością 70 głosów), Senat zaś uczynił to 25 kwietnia. Konkordat wszedł w życie 2 sierpnia 1925 r. Obejmująca 27 artykułów umowa zawierała lapidarną preambułę, a następnie zasady ogólne, postanowienia odnoszące się do poszczególnych spraw dotyczących obydwu stron oraz uzgodnienia końcowe. Konkordat został przyjęty z zadowoleniem przez większość polskich biskupów oraz katolickie duchowieństwo. Nie rozstrzygnięto jednak kwestii uznania religii katolickiej za religię państwową, przyjęcia zasady szkoły wyznaniowej i uznania kościelnego prawa małżeńskiego.

W pracy wskazano znaczący wkład w upowszechnianie konkordatu, który stał się udziałem księży wracających do kraju ze studiów w Rzymie (s. 16). Starali się oni o wprowadzenie postanowień konkordatu w drodze ustaw i rozporządzeń wykonawczych. Niemalą jednak trudności sprawiła interpretacja wielu zapisów. Najbardziej kontrowersyjny okazał się art. 24 umowy, regulujący sprawy majątkowe kościelnych i zakonnych osób prawnych oraz uposażenia duchowieństwa. Dotyczyło to dóbr, których Kościół został pozbawiony przez zaborców, a które po 1918 r. były w posiadaniu państwa.

Po II wojnie światowej władze polityczne starały się kształtować społeczeństwo o słabej świadomości religijnej przez promowanie światopoglądu

materialistycznego. 12 września 1945 r. rząd ogłosił, że „Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską przestał obowiązywać”.

Z dużą starannością zarysowano w wykładzie relacje między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Kościołem katolickim do 1972 r. Odpowiedzialność za losy Kościoła w Polsce przejął Episkopat pod przewodnictwem prymasa Stefana Wyszyńskiego, który wyrażał przekonanie o konieczności prowadzenia dialogu z przedstawicielami państwa dla dobra wspólnego. W Konstytucji z 22 lipca 1952 r. określono zasadę rozdziału Kościoła od państwa (art. 82, ust. 2). Zwiastunem pewnego złagodzenia polityki państwa wobec Kościoła stał się XX zjazd KCKPZR w 1956 r. Odstąpiono wtedy od realizacji promowanej od końca lat 40. wizji państwa. Jednak istotna zmiana w relacjach państwo-Kościół nastąpiła dopiero w 1989 r. 28 lipca 1993 r. doszło do podpisania w Warszawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Umowa obejmuje preambułę i 29 artykułów.

W wykładzie prezentację wiedzy o konkordacie podzielono na następujące zagadnienia: *Przygotowanie konkordatu i przebieg negocjacji dwustronnych nad jego ostateczną redakcją* (1. Dalsze prace nad projektem konwencji, 2. Negocjacje nad uzgodnieniem ostatecznej redakcji konkordatu), *Podpisanie konkordatu (28 lipca 1993 r.) oraz przedmiot regulacji konkordatowej* (1. Podpisanie konkordatu (28 lipca 1993 roku), 2. Podpisanie regulacji konkordatowej), *Przebieg procedury ratyfikacyjnej* (1. Wstrzymanie procedury ratyfikacyjnej (8 czerwca 1994 – 15 września 1995), 2. Próby przełamania impasu i dalsze wstrzymywanie ratyfikacji (15 września 1995 – 21 września 1997), 3. Ku ratyfikacji (21 września 1997 – 23 lutego 1998), *Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych, wejście w życie konkordatu oraz ustanowienie Kościelnej Komisji Konkordatowej*. Wykład ten poprzedza *Wprowadzenie*, w którym wskazuje się na racje kulturowe, w tym polityczne, uzasadniające potrzebę zawarcia konkordatu. Podkreśla się znaczenie nowej sytuacji w stosunkach między państwem a Kościołem, jaka pojawiła się po nawiązaniu 17 lipca 1989 r. oficjalnych i pełnych stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a Polską.

W refleksji uogólniającej wskazuje się, że proces przygotowania do zawarcia konkordatu 28 lipca 1993 r. był prowadzony z dużą starannością, ujawniała się bowiem niechęć wielu środowisk politycznych i dziennikarskich wobec tego wydarzenia. Zauważa się, że konkordat ratyfikowany 25 marca 1998 r. jest owocem długiego i żmudnego procesu normalizacji stosunków między obu stronami.

W *Bibliografii* wskazano podstawowe źródła i literaturę dotyczącą prezentowanych zagadnień poznawczych, w tym spraw ustrojowych, politycznych, Kościoła rzymskokatolickiego, konkordatu.

Integralną część składową książki stanowią *Aneksy*. Zamieszczono w nich 33 dokumenty dotyczące szeroko rozumianych kwestii konkordatowych. Jest to ważny materiał źródłowy, służący pogłębionej analizie rzeczywistości kulturowej, w tym politycznej, dotyczącej relacji Kościoła rzymskokatolickiego

i państwa. Zawarto tu takie dokumenty, jak np. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie 10 lutego 1925 r., Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej stwierdzająca, że „Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską przestał obowiązywać” z 12 września 1945 r., Ustalenia proceduralne dotyczące negocjacji nad treścią konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 29 marca 1993 r., Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 r., Ratyfikacja konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską przez Ojca Świętego Jana Pawła II z 23 lutego 1998 r., Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II podczas audiencji po ceremonii wymiany dokumentów ratyfikujących konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 25 marca 1998 r. Papież wskazał wtedy, m.in. że rok 1989 przyniósł zasadnicze zmiany społeczne i polityczne w Europie Środkowej. Polska wraz z innymi krajami tego regionu weszła na drogę pluralizmu, stając się ponownie państwem demokratycznym. Nie jest to jednak proces zakończony, bo rany, jakie pozostały w sercach, umysłach i sumieniach ludzkich nie goją się szybko. Spustoszenie, zwłaszcza w dziedzinie etycznej, jest ogromne. Społeczeństwo polskie potrzebuje odnowy moralnej, przemyślanego programu przebudowy państwa w duchu solidarności i poszanowania godności osoby ludzkiej. Stajemy w obliczu nowych zagrożeń i nowych wyzwań, jakie niesie zmieniona sytuacja społeczno-polityczna (s. 324).

Na pozytywną opinię zasługuje zamieszczenie w książce *Indeksu osób* oraz wskazanie przy tym krótkich not biograficznych. Nadto zamieszczono 16 zdjęć, które ilustrują działalność polityczną osób zaangażowanych w dzieło zawarcia konkordatu 28 lipca 1993 r.

Wartość prezentowanej książki polega przede wszystkim na ukazaniu głównych ogniw instytucjonalizacji politycznej między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, wskazaniu siły politycznej relacji Kościoła rzymskokatolickiego i państwa w polskiej rzeczywistości kulturowej, dostarczeniu usystematyzowanej wiedzy faktograficznej – dokumentującej kształtowanie się stosunków politycznych między władzami kościelnymi i rządowymi, określeniu istoty, funkcji i powołania konkordatu jako instrumentu prawnego regulującego wzajemne relacje państwa i Kościoła oraz popularyzacji wiedzy o konkordacie i jego roli w życiu kulturowo-cywilizacyjnym społeczeństwa polskiego.

Andrzej Chodubski
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Gdański